

2025, Vol. 6(2), 781-804
© The Author(s) 2025
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2025.241
Article type: Research Article

Received: 20.11.2024
Accepted: 18.04.2025
Published Online: 21.07.2025

Çiğdem Yasemin Özkan Berksun*, Fırat Berksun**

Engellilerin Medyada İstihdamı Üzerine Düşünmek: Adana'da Bir Saha Araştırması***

Thinking about the Employment of Disabled People in the Media: A Field Research in Adana

Öz

Hem dünyada hem Türkiye’de büyük bir istihdam krizi yaşanmaktadır ve engelliler gibi kırılgan grupların istihdamının bu kriz içinde nasıl düşünüldüğü çoğunlukla önceliklendirilmeyen ancak önemli bir konudur. Bu çalışma, genel istihdam krizinin derinleştiği medya sektöründe engelli istihdamına ilişkin kavrayışların nasıl şekillendiğini Adana’da bir mikro evren özelinde irdelemektedir. Niteliksel yöntemin benimsendiği çalışmada 19 medya kuruluşundan 31 kişiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmış, sahadan elde edilen veriler tematik analiz yöntemi ile istihdamda daralma, engellilerin yapacakları işler ve istihdam ve temsil ilişkisi başlıkları altında analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları ışığında engellilerin medyada istihdamı üzerine önyargılarla düşünüldüğü; medyada çalışmaya ilişkin hız ve sağlamlık gibi kimi mitlerin engellilikle bağdaştırılamadığı; istihdamda daralmanın ve teknolojiye bağlı olarak mesleki pratiklerde yaşanan dönüşümün engelli istihdamına ilişkin yerleşik kanılarda bir değişim yaratmadığı söylenebilir.

781

Abstract

There is a major employment crisis both in the world and in Turkey, and how the employment of vulnerable groups such as disabled people is considered within this crisis is an important issue that is often not prioritised. This study examines how ideas about disability employment are shaped in the media sector, where the general employment crisis is deepening, in a micro-universe in Adana. In this qualitative study, semi-structured interviews were conducted with 31 people from 19 media organisations, and the data obtained from the field were analysed under the headings of employment contraction, jobs for disabled people, and the relationship between employment and representation using the method of thematic analysis. In the light of the research findings, it can be said that the employment of disabled people in the media is viewed with prejudices; some myths about working in the media, such as speed and robustness, cannot be reconciled with disability; the decline in employment and the change in professional practices due to technology cannot bring about a change in established beliefs about the employment of disabled people.

Keywords

Disability, employment, work, exclusion, media

Anahtar Kelimeler

Engellilik, istihdam, çalışma, dışlanma, medya

* Çukurova Üniversitesi, cigdemyozkan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3628-715X.

** Çukurova Üniversitesi, firatberksun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5461-0686.

*** Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu tarafından desteklenen SBA-2020-12794 kodlu bilimsel araştırma projesine dayanmaktadır. Araştırma için Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 27/04/2022 tarihli, 6 No’lu kararı ile Etik Kurul İzni alınmıştır.

Giriş

İşsizlik ve güvencesizleşmenin yaygınlaştığı bir toplumsal yaşamın içinde, istihdamla ilgili çözümsüzlüğün gölgesindeki tartışmalarda engellilerin¹ istihdamıyla ilgili bir soru veya düşünce çoğunlukla göze görünmez. Sorun bir de medya sektörü gibi, işsizliğin yüksek olduğu, işverenlerin az sayıda çalışandan çok iş beklediği, istihdam krizini derinden yaşayan bir sektörün içinde düşünüldüğünde daha da silikleşir.

Bu makale Adana'daki medya kuruluşlarında çalışanların “medyada engelli istihdamı” ile ilgili yaklaşımlarını anlamak için yaptığımız bir saha araştırmasından yola çıkarak yazıldı ve sorgulamak istediğimiz varsayım, konuyla ilgili bu yaygın görünmezlikte içeriliyor: Hâlihazırda istihdam daralmasında engellilerin medya sektöründe çalışmasının zor olduğuna ilişkin kanaat nasıl gerekçelendiriliyor? Hangi tarihsel/toplumsal bağlam bu kanaatin doğallaştırılmasına neden oldu? Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle birlikte yasal düzenlemelerdeki kayda değer gelişmeye rağmen, engellilerin fiilen çalışma hayatına daha fazla katılmamasının temel nedenleri çalışma hayatını düzenleyen belirli bir toplumsal durumun ürettiği yaygın yaklaşım ve pratiklerde aranmalı. Medya sektörü ise içinden geçtiği köklü dönüşüm ve kendine özgü kriz koşullarında bu yaklaşım ve pratiklerin özgül tezahürlerinin bulunabileceği bir alan olabilir. Bu sorular ve varsayımlar ışığında makalede engelli hareketi için istihdam meselesinin neden kritik olduğunu, istihdam bakımından mevcut toplumsal koşulların nasıl oluştuğunu açıklamayı amaçlayan çalışmaları ve Türkiye'deki genel tabloyu gözden geçiriyoruz. Sonraki bölümdeyse medya sektöründe çalışanların konuya yaklaşımını inceleyerek bu toplumsal koşulların ayakta kalmasını sağlayan yaygın ön kabulleri veya bu ön kabuller ile uyuşmayan düşünce ve pratikleri incelemeyi amaçlıyoruz.

Engelli Hareketi İçin İstihdam Meselesinin Kısa Tarihi

Engelliliğin sosyal modelinin önemli bir tarihsel eşiği olarak değerlendirilebilecek *Engelliliğin Temel Prensipleri* (UPIAS, 1976) başlıklı bildiriden bugüne geçen yarı yüzyılda çalışma ile kurulan ilişki büyük bir dönüşüm geçiriyor. Refah devleti modelinin tarih sahnesinde açtığı nispeten dengeli ve istikrarlı çalışma koşulları sağlayan kısa parantez kapandığından bu yana ücretli çalışanlar giderek daha güvencesiz ve kırılgan hale geldi, çalışma yoluyla toplumsal hayata katılımın şartları değişti, mavi yakalı/beyaz yakalı gibi belirli bir dönem geçerli olmuş ayrımlar başkalaştı. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde toplumsal hayatın giderek daha büyük bir bölümünü kaplamış olan çalışma hayatı oldukça karmaşık hale gelmiş büyük sorunları, eşitsizlikleri ve dengesizlikleri taşıyarak ilerliyor. Bu tablonun içinde engelli istihdamının sorun listesinde alt sıralarda yer alan başlıklardan biri olduğuyla ilgili kanaat yaygın sayılabilir. Oysa 1970'lerden bugüne engelli hareketinin hem konuyla ilgili geliştirdiği sosyolojik bakışın hem de istihdam talebi üzerinden yürüttüğü mücadelenin tarihi, bugün çalışmayla ilgili sosyal politikaların çıkmazlarına yeni ve farklı bir ışık tutuyor. Yaygın kanaatin aksine, toplumsal

hayata dâhil olamayan grupların istihdam talebi, çalışmayla ilgili güncel sorunların tam da merkezinde yer alıyor. Güvencesizliğin doğallaşmasını engelleyen sosyal politikaların üretilemediği koşullarda, engelli hareketi içindeki tartışmalardan öğrenilecek önemli dersler var.

Engelli hareketinin politikleşme sürecindeki sürükleyici kuramsal ve politik hamle yeti yitimi ve engellilik kavramları arasında yapılan ayırımdır. Bu ayırımın en açık şekilde ifade edildiği metinlerden biri olan İngiltere'deki *Union of Physically Impaired Against Segregation*'a (UPIAS) [Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği] ait *Engelliliğin Temel Prensipleri* başlıklı bildirinin ortaya çıkışında istihdam talebinin önemli bir rolü vardır.

Bu dönemde İngiltere'de farklı engelli örgütleri Engellilik Gelir Grubu adını taşıyan bir semsiye hareket oluşturur. Hareketin temel hedefi, engellilerin yoksulluk sorununa çare üretmesi için hükümete baskı yapmak ve devletin tüm engellilere kabul edilebilir bir gelir desteği vermesini sağlamaktır. Bazı örgütlerin buna itirazı ise, talebi kamusal olarak dile getiren bu çatı hareketin, sorunun yardım anlayışıyla çözülebileceğini varsayan yaygın kanaati besliyor olmasında temellenir. Engelliliğin Temel Prensipleri bildirisi bu itirazın ne tür bir anlayış farkına karşılık geldiğini göstermesi sebebiyle önemlidir (Oliver, 1996; Shakespeare, 2011; Yılmaz, 2018; Barnes ve Mercer, 2005). Bildirinin ruhu ve temel bakış açısı, tam da kurulu toplumsal düzenin meseleyi ele alış biçimine ve gelir desteği talebinin mevcut hâkim zihniyeti perçinlemesine itiraz etmektedir. Engellilerin yoksul ve ekonomik bakımdan çaresiz olması sorunu, engellilerin maruz kaldıkları ayrımcı pratiklerin nedeni değildir, yalnızca adil olmayan bir toplumsal düzenin ürettiği bir belirtidir. Bu belirtinin ortadan kaldırılması içinse meselenin kökenini, yani bu belirtiyi üreten yanlış zihniyet ve pratikleri hedef almak gerekir. Dolayısıyla bildirinin yaklaşımının merkezinde engelliliğin toplumsal olarak üretildiği iddiası yatar:

Bizim görüşümüze göre, fiziksel yeti yitimi olan insanları engelli hale getiren toplumdur. [...] Bunu anlamak için fiziksel yeti yitimi ile engellilik denilen, yeti yitimine sahip insanların toplumsal durumu arasındaki ayrımın kavranması gereklidir. Dolayısıyla yeti yitimini bir uzvun tamamının ya da bir bölümünün olmaması ya da kusurlu bir uzuv, organ ya da beden mekanizmasına sahip olmak olarak; engelliliği ise fiziksel yeti yitimine sahip insanları ya çok az dikkate alarak ya da hiç dikkate almayarak yaygın toplumsal etkinliklere katılmadan dışlayan çağdaş bir toplumsal düzenin neden olduğu dezavantaj ya da etkinlik kısıtlaması olarak tanımlıyoruz. O halde fiziksel engellilik, toplumsal baskının belirli bir biçimidir (UPIAS, s.14).

Daha sonra hareketin içinde önemli bir tartışmanın da merkezinde olacak bu ayırımın vurguladığı temel husus, engelliliğin toplumsal koşulların neden olduğu ayrımcılık ve baskıyla üretilmiş, dolayısıyla sosyal politika anlayışının değişmesiyle büyük ölçüde ortadan kaldırılabilecek bir deneyim olduğudur. Örneğin yardım anlayışı yerine istihdam teşviki anlayışıyla şekillenmiş sosyal politikalarla, fiziksel yeti yitimi olan insanlar çalışma hayatıyla ilgili temel toplumsal etkinliklerden dışlanmamış olacaktır. Böylece mesele yeti yitimine sahip insanların yoksulluğu biçiminde değil, bağımsız olarak toplumsal hayata katılması ekseninde çerçevelen-

meye başlanır. İstihdam politikaları da bu dönüşüm sürecinin lokomotifleri olarak, bilgi ve sağlık hizmetlerine erişim, eğitim, fiziksel erişilebilirlik gibi maddelerle birlikte, engelli hareketinin gündemindeki önemli maddelerin başında gelecektir.

Genel anlamda bir katılım talebi olarak şekillenen sosyal model, engelliliği toplumsal-siyasal düzeydeki engelleyici veya baskılayıcı yapılar üzerinden, kısaca *“yeti yitimi olanlar ile olmayanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin bir sonucu olarak”* ele alır ve 1970’lerden bugüne engelliliğin toplumsal deneyimine ilişkin özgürleştirici bir toplumsal-siyasal kavrayışın ana eksenini teşkil eder (Thomas, 2011, s.33). Bununla birlikte, gelişmeye başladığı tarihten itibaren sosyal modelin boşluklarını ve zafiyetlerini gösteren eleştirel hatlar da oluşmuştur (Yardımcı s.12; Dinu ve Bengtson, 2023, s.5). Giderek çeşitlenip çoğalan bu eleştirel hatların ortak noktası, sosyal modelin bedensel varoluşu, başka deyişle *“bedenin fizyolojik koşullarını ve bunların sonuçlarını”* hafife aldığıdır (Yardımcı, s.12). Bu eksikliği gidermek üzere önerilen yaklaşımlardan biri insan hakları modelidir (Akbulut ve Taşköprü, 2021, s.20-23). Sosyal modelin eşitlik talebinde ortaklaşan insan hakları modelinin farkı *“engelli bireyin bedeni ve onun ihtiyaçlarının”* karşılanması sorununu da çerçeveden çıkarmamasından ileri gelir. Örneğin insan hakları modeli bedensel farkları da eşitlik çerçevesine dahil etmek gerektiğini iddia eder, böylece rehabilitasyon-habilitasyon haklarını toplumsal hayata katılım hakkıyla birlikte ele almayı önerir.

Bu iki modelin eğitim, erişilebilirlik, kentsel çevre, istihdam gibi temel sorunlarla ilgili geçerliliğini koruyan ortak vaadi şudur: Toplumsal hayat sağlam bireyler tarafından, sağlam bireyleri önceleyecek şekilde kurulmuştur; dolayısıyla odak bireysel işlev sınırlılıklarından toplumsal hayatın içindeki engelleyici, dışlayıcı unsurlara kaydırılmalıdır. Böylece *“bütüncül bir yaklaşımla”* gündelik yaşamın içindeki birbiriyle ilişkili bütün kısıtlayıcı unsurlardan negatif medya temsiline kadar her düzeyde engellilik deneyiminin dönüşmesi mümkündür ve bu hem aktüel politik hem de kuramsal bir mücadele alanıdır (Barnes ve Mercer, 2021, s.531). Aktüel politikanın sahnesinde çeşitli örgütlenmeler ve eylemlilikler gelişirken, kuramsal düzeyde de endüstriyel kapitalizmin inşa ettiği istihdam modelinin engellilik deneyimini nasıl dönüştürdüğü ile ilgili önemli bir tartışma başlamıştır.

Engellileri Çalışma Hayatından Dışlayan Toplumsal Yapı Nasıl Kuruldu? Nasıl Ayakta Kalıyor?

Sosyal model engelliliği toplumsal olarak inşa edilen bir baskı ve dışlama düzeninin belirtisi olarak tanımladığı için, kuramsal düzeyde yanıt aranan ilk sorulardan biri bu düzenin hangi tarihsel süreçlerin bir sonucu olduğudur. Özellikle 1980’lerde Marksist kuramdan beslenerek yapılan çalışmalarda temel dışlama mekanizmasının kapitalist üretim ilişkileri olduğuna ilişkin tarihsel analizler öne çıkar (Finkelstein, 1980; Thomas, 2011; Oliver, 2011). Mike Oliver’ın belirttiği gibi, engelli insanlar sanayi kapitalizminin yükselişiyle oluşan ekonomik sistemde

genel olarak işgücü piyasasından ve dolayısıyla toplumsal hayattan dışlanmıştır (2011, s.211). On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren kentlerdeki fabrika merkezli ekonomik etkinliğin gelişmesinin toplumsal sonuçlarından biri, ücretli işçinin işe maksimum katkısının sağlanmasının piyasa koşullarının bir zorunluluğu haline gelmesidir. Engelliler istihdamla ilgili bu genel dönüşüm süreciyle birlikte işgücü piyasasında değersizleşirler, üretken olmayan çalışanlar olarak etiketlenirler ve bu durum yayılarak çeşitli dışlayıcı, bağımlılaştırıcı toplumsal uygulamalara yol açar. Bu tarihsel materyalist yaklaşıma göre, eğitim, kültür, barınma, ulaşım gibi engelliliğin toplumsal olarak inşa edildiği bütün alanlar bu temel ekonomik dönüşüm sürecine bağlı olarak gelişmiştir.

Oliver'ın üretim tarzındaki dönüşümler üzerinden, istihdam sorununu merkeze yerleş-tiren tarihsel materyalist bir açıklama modeli olarak ele aldığı bir örnek Vic Finkelstein'a aittir (1980). Sosyal modelin tezlerinin erken örneklerinden biri olarak anılabilecek bu metinde engelliliğe yönelik tutumları değerlendiren Finkelstein kısa bir tarihsel model sunar. Bu dönemleştirme örneği, engellilere yönelik toplumsal tutumlarda istihdam faktörüne atfettiği belirleyici güç nedeniyle önemlidir.

Finkelstein engelliliğin toplumsal tutumların bir sonucu olduğu tezini destekleyerek modern döneme üç aşamalı bir tarihsel gelişim modeli önerir: Yeti yitimi olan bireylerin toplumsal hayatta var olabildiği birinci dönem; sağlamcı normların güçlenmesini tetikleyen endüstrileşme ile başlayan ve kurumsal/tıbbi anlayışla engellilerin toplumsal hayattan tecrit edilmesiyle devam eden ikinci dönem; engellilerin yeniden toplumsal hayata dâhil edileceği üçüncü dönem (s.6-7). Finkelstein'a göre, engelliler için birinci dönemin en belirgin özelliği toplumun en alt tabakasındaki dar gelirli işçiler ve işsizlerden oluşan daha geniş bir kümenin parçası olmaları ve özel tedaviler ya da hizmetler için toplumsal hayattan ayrıştırılmamış olmalarıdır. İkinci döneme geçişi tetikleyen birbiriyle ilişkili iki etken vardır. Birinci etken sağlam bedenlilere göre gelişen normların güçlenmesine neden olan büyük ölçekli endüstrileşmedir. İşgücü piyasasında kol emeğinin değerli hale gelmesiyle birlikte, istihdam için sağlam bedenli olmak neredeyse bir zorunluluk olmaya başlar. İkinci etken ise, engelli kitlenin ait oldukları topluluklardan ayrıştırılmasıyla sonuçlanan tıbbi kurumsallaşmadır. Bu iki süreç toplumsal olarak aktif olan ve kendi eylemlerinden sorumlu olarak görülen engelli kitlenin pasifleşmesiyle ve tedavi/bakım hizmeti veren kurumlara bağımlı hale gelmesiyle sonuçlanır. Bu “kurumsal dönemin” belirleyici özelliklerinden biri de engellilerin aldığı tıbbi tedavi ve bakım hizmetlerinin profesyonelleşmesi ve böylece daha fazla sayıda engelli bireyin hayatlarındaki profesyonel baskıyı sorgulamaya başlamasıdır. Finkelstein üçüncü döneme geçişi işaretleyen bu bağımsızlaşma sürecini başlatan en önemli etkenin üretim bandını otomatikleştiren elektronik teknolojisi olduğunu ileri sürer. Bu teknoloji sayesinde en ciddi yeti yitimine sahip olanlar bile bir tür mekânsal kontrol kazanarak nispeten bağımsızlaşmıştır. Finkelstein, 1980 tarihli metninde, bu dönemin yeni başladığını ve odağın bireyden “fiziksel yeti yitimine sahip insanları engelli hale getiren toplumun doğasına kaydığını” ve engelliliğin ortadan kaldırılabilceği koşulların bu dönemde oluştuğunu belirtir (s.8).²

Oliver üretim tarzlarındaki dönüşüm desenlerini referans alan bu tür bir tarihsel analizin güncel engellilik deneyimini biçimlendiren toplumsal yapı ile kapitalist işgücü piyasasının gelişimi arasındaki ilişkileri anlamamıza yardımcı olabileceğini söyler ancak bu analizin, kapitalizm öncesi toplumsal yapıyı aşırı basitleştirmek dahası üçüncü dönemde çelişkilerin kendiliğinden çözüleceğini ima etmek gibi önemli boşlukları olduğunu da belirtir. Bu boşluklar hem “engellilik deneyimi konusunda tarih suskunluğunu koruduğundan” hem de içinde bulunduğumuz dönüşüm evresinin çalışma yaşamını engelli istihdamı bakımından nasıl biçimlendireceğinin öngörülememesinden kaynaklanır (2011, s.212). Bu iki boşluk engelli hareketinin oluşum aşamalarındaki kısmen zorunlu basitleştirmelerin ve sosyal bilimlerde çalışma ile ilgili önde gelen inceleme ve kuramların engellilik meselesini büyük ölçüde göz ardı etmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çalışma ile ilgili literatürde öne çıkan araştırmalardan bir kaçını bu mercekten gözden geçirdiğimizde ortaya çıkan, bu kapsamlı dönüşümün içinde engelli istihdamı meselesinin büyük ölçüde önemsenmediğidir (bakınız: Barnes ve Mercer, s.539).³

Jeremy Rifkin’in *The End of Work: The Decline Of The Global Labor Force And The Down The Post Market Era* (1996) (*Çalışmanın Sonu: Küresel Emek Gücünün Düşüşü ve Piyasa Sonrası Dönemin Şafağı*) başlıklı ses getiren kitabını ele alalım. Rifkin bu detaylı araştırmada bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin tetikleyeceği toplumsal dönüşümlerle ilgili, Üçüncü Sanayi devrimi olarak nitelendirdiği dönemin üreteceği yaygın durumu, küresel ölçekte artarak devam eden istihdam krizini inceler ve krizin nasıl fırsatlara ve sorunlara yol açacağı ile ilgili tahminlerde bulunur. Rifkin’in sırasıyla buhar gücü, petrol ve elektrik, son olarak da bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ayırdığı üç aşamalı endüstri toplumu tahlilinde makineler giderek insan emeğinin yerine geçer ve bu durum işinden olan ya da daha az çalışabilen kitleler ile sonuçlanmaktadır. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle kamu ve özel sektörde ücretli çalışanların sayısının giderek daha da azalacağı iddiasını verilerle destekleyen Rifkin, politik bir irade olmadığında bu durumun yaygın ve geniş ölçekli toplumsal sorunlar doğuracağını savunur. Bu yeni ve daha önce görülmemiş toplumsal durum ile ilgili analizi ise, “önümüzdeki yüzyılın en ciddi toplumsal sorunu” içinde engelli kitleye ve engellilik meselesine biçilen rolün ne bakımdan sorunlu olduğunu açık eder (s.xv).

İncelemesinin son bölümünde Rifkin kitlesel istihdamın kritik düzeyde azalacağı yirmi birinci yüzyılın yeni bir toplumsal sözleşme gerektirdiğini, bu sözleşmenin temelini ise çeşitli topluma hizmet etkinliklerine dayanan, kamu ve özel sektörün dışında bir üçüncü ya da bağımsız sektör üzerine inşa edilebileceğini iddia eder (s.236-249). ABD örneğinde önemi genellikle göz ardı edilen bu bağımsız sektörü, teknolojik gelişmenin yaratacağı devasa istihdam daralması ile ortaya çıkacak boş zamanın anlamlı etkinliklere yönlendirilmesini sağlayacak toplumsal yapının anahtarı olarak sunar. Rifkin geleneksel emek biçimlerinde var olmayan bir toplumsal güç atfettiği topluma hizmet uygulamalarının, antik dönemdeki armağan ekonomilerine benzerliğine dikkat çeker ve bu emek türünün bir tür “kişisel minnet duygusundan” kaynaklandığını ileri sürer. Thierry Jeantet’in önerdiği sosyal ekonomi kavramına atıfla, piyasanın dinamikleri dışında bir kazanç mantığının işlediği bu sektörün yaygın işsizlik sorununa

çözüm olabileceğini iddia eder ve bu anlayışın nasıl bir hesap mantığı işletebileceğine ilişkin örnekleri aktarır. Bu tür bir hesap mantığının işlediği bir ekonomik düzende değer yaratacak unsurlara örnek olarak hastaneler yerine evde bakımı yapılan engelli bireylerin sayısı ya da bir mahalledeki farklı yaş grupları arasındaki dayanışmanın derecesi gösterilmektedir (Jeantet’ten aktaran Rifkin, s. 242).

Bu öngörünün sosyal politikalar bakımından sorunlu yönü şudur: Rifkin’in nihayetinde çalışmanın sonunu ilan ettiği büyük hikâyesinde engelliler ancak sosyal ekonominin bakım ve yardım nesnesi haline gelmiş bir kitle olarak var olabilmektedir. Buradaki düşünce biçiminin sonuçlarından biri olarak büyük oranda daralmış işgücü piyasasından “doğal olarak” dışlanmış olan engelliler, ortaya çıkan yaygın işsizlik sorununun çözümüne toplumun bakıma muhtaç kesimi olarak katılmaktadır. Toplumsal sorumluluk, yardım, bakım, minnet ve bağlantılılık gibi kavramlarla pekiştirilen sağlamcı kanaat, artmış ve normalleşmiş işsizlik koşullarında engelli istihdamının kolaylıkla gözden çıkarılabilecek bir mesele olduğudur.

Hem *İktisadi Aklın Eleştirisi* (2007 [1988]) hem de *Yaşadığımız Sefalet* (2001 [1997]) ile 1980’li yıllardan itibaren çalışmanın dönüşümü ile ilgili tartışmalara önemli katkılar sunmuş André Gorz da tezlerini sınayabileceği bir konu olmasına rağmen, engellilik ve istihdam konusunu temel bir mesele olarak ele almaz. *Yaşadığımız Sefalet* başlıklı kitabında Rifkin’in “çalışmanın sonu” tartışmasına yanıt verirken Gorz’un tezi son derece açıktır: Rifkin’in sonunun geldiğini iddia ettiği çalışma “*maddenin dönüştürülmesine dayanan özerk etkinlik*” ya da “*bir nesne üreten öznenin kendisini dışsallaştırdığı ‘pratik ve duyumsal etkinlik’*” anlamındaki çalışma değil, endüstriyel kapitalizmin içinde tarihsel ve toplumsal bir inşa halinde oluşmuş olan çalışmadır (s.10). Örnekle açıklanırsa, yok olan çalışma kendi çocuklarını büyüten bir kadının içinde olduğu etkinlik değildir, bu kadın başkalarının çocuklarına bir anaokulunda belirli bir ücret karşılığında baktığında inşa edilmiş olan çalışma çerçevesine dâhil olmaktadır ve kaybolmakta olan etkinlik bu olmalıdır. Gorz temelde eğer endüstriyel kapitalizm bağlamında tanımlanan çalışma kayboluyorsa bunun yas tutmayı gerektirecek bir durum olmadığını savunur, tam aksine bu durum hakiki çalışmaya sahip çıkmak ve yeniden canlandırmak için tarihi bir fırsattır. Gorz’a göre, “[...] ‘hakiki’ çalışma hazzını ve ‘hakiki’ çalışma olanağını yeniden ele geçirebilmek için, ‘çalışmadan’ kurtulmamız ve ‘çalışma toplumu’nu terk etmemiz” (s.11-12) gerekmektedir. Gorz çalışmanın yeniden ele geçirildiği bu gelecek projeksiyonunun nasıl bir toplumsallık önereceğini sezdirmeye çalışır ancak bu gelecek modelinde engellilerin özgün mücadelesinin belirgin bir izi yoktur. Oysa eğer engellilerin dışlanmasına sebep olan tarihsel çerçeve endüstriyel kapitalizmin çalışma düzeniyse, bu düzenin aşıldığı bir gelecekte daha önce çalışamaz kabul edilen bu grubun tecrübesinin özel bir anlamı olduğu düşünülmelidir.

Konuya ister istemez yaklaştığında Gorz’un meseleyi nasıl ihmal ettiğine iki örnek gösterebiliriz. *İktisadi Aklın Eleştirisi*’nde garanti edilmiş asgari gelirle ilgili oldukça ince ayrımlar yaptığı analizde, bu önerinin neden tek başına yeterli bir çözüm olamayacağını açıklarken kurumsal yardımseverliğin yardım alanlar için kısıtlayıcı ve tutucu etkisinden söz eder (s.252). Gorz’a göre, sol bir sosyal politika sonuçlardan ziyade nedenlere saldırmalı, toplumdan dış-

lananlara yaşamını idame ettirmesini sağlayacak bir gelir sağlamayı temel bir hedef olarak çizmek yerine, toplumdan dışlanan kimse olmamasını sağlamaya çalışmalıdır. Gorz'un işaret ettiği çözüm, yani çalışma süresinin kısaltılarak gerekli çalışma hacminin yeniden dağıtılması tartışması ikna edici olsa da konu dışlama mekanizmalarına geldiğinde kadınların işgücü piyasasından dışlanmasıyla sonuçlanan süreçlerin önemi vurgulanır ancak engellilerin durumuyla ilgili özel bir öneri ya da değerlendirme bu analizde yer almaz. *Yaşadığımız Sefalet*'in önerdiği kurtuluş çarelerinde ise, yerel ihtiyaçlar üzerinden inşa edilen, para yerine hizmetlerin takas edildiği işbirliği halkaları önerisinde, engelliler yeniden genel bir çerçevede bakıma muhtaç bireyler olarak karşımıza çıkar (s.148). Dile getirilen öneri yardım ve bakıma bağımlı kişilerin hem aile üyelerinin hem de resmi yardım kurumlarının merhametine bağımlılıklarını azaltmak bakımından önemli ve tutarlıdır, ancak analizin engellilerin çalışma yaşamına katılma yollarını büyük oranda ihmal ettiğini göz önüne aldığımızda genel sağlamcı zihniyetle bir tür ortaklık kurmaya başladığı söylenebilir.

David Graeber (2021) da "tırışkadan" yani çalışanlar için anlam üretemeyen, gereksiz istihdam olgusunu incelediği kitabında engelli istihdamı meselesine değinmez, oysa Graeber'in geniş yankı bulan tezi için engelli hareketinden de öğrenilebilecek çok şey olmalıdır. Graeber'in tezi yalnızca insanların neden aslında lüzumsuz olduğunu bildikleri işlerde çalışmak zorunda olmaları ile ilgili değildir. Mecburiyet haricinde de bu işlerde çalışmaya istekli olmaları ve bu işlerde çalışanların itibar görmeleriyle de ilgilidir. Engelli hareketinin tarihinde ise, hareketin mücadelesi sonucunda dönüşen hukuki çerçeve oluşurken Graeber'in işaret ettiği problem farklı bir bağlamda ortaya çıkmış ve tartışılmış olmalıdır. Graeber kitabın sonunda Gorz'dan hareketle çözüme ilişkin sözü Evrensel Temel Gelir'e getirir ve konunun düğümlendiği noktayı geçimle işin birbirinden ayrılması yani işin ücretle bağının kopması olarak çizer (s.395). Oysa halihazırda temel gelir uygulamasına benzer bir şekilde gelir desteği talebini geliştirmiş ülkelerde büyük oranda gerçekleştirmiş buna rağmen de istihdam talebinde ısrar eden bir grup olarak engelliler tartışma çerçevesine bu bağlamda dâhil edilmemiştir.

Bu konuda önemli bir istisna Robert Castel'in *Ücretli Çalışmanın Tarihçesi: Sosyal Sorunun Dönüşümü* (2017 [1995]) başlıklı araştırmadır. Çalışma yaşamındaki güncel prekarite ve korunmasızlık koşullarının geniş ölçekli bir tarihsel analizini sunan Castel, bütün toplumsal bağlarını yitirme ya da mensubiyet yitimi riski altında olan en önemli kesimlerin metaforik bir "engellilikbilimi" (handicapology) kıstası ile belirlendiğini ileri sürer. Bu sınıflandırmada kendi temel gereksinimlerini kendileri karşılayamayanlar, yani her türden engelli ile birlikte yaşlılar, öksüz çocuklar "çalışma zorunluluğundan muaf" olmaları itibarıyla bir toplumsal grubu oluştururlar (s.35). Castel'e göre, ücretli çalışmanın güncel ayrıştırma, dışlama mekanizmalarını anlayanın anahtarı, toplumun bu tabloya aslında dâhil olmaması gerektiği halde sürüklenen "eli ayağı tutan muhtaçlara" yönelik genel tutumdur (s.36). Castel'in incelemesinin ürettiği sorular, sosyal modelin nasıl genele ilişkin bir toplumsal problemi tanımladığını ve engellilerin yardım kurumları ve çalışma arasındaki salınımının neden toplumun bütününe, toplum adı verilen bu birliğin genel işleyişine ilişkin bir işaret olduğunu ortaya koyar:

Ekonomik verimliliğin ve sosyal becerilerin yeniden tanımlanmasının bedeli, nüfusun %10'unun, %20'sinin, %30'unun ya da daha fazlasının oyun dışı bırakılmasıyla ödenecekse, aynı toplumsal kümeye aidiyetten hâlâ söz edebilir miyiz? Dışlamadan ziyade toplumsal değersizleşme diye adlandıracağımız şeye demokratik bir toplum hangi noktaya kadar hoşgörü gösterebilir? Bence yeni sosyal sorun budur. Konjonktürün hükümsüz kıldığı bu toplulukları toplumsal oyuna yeniden dâhil etmek için ve bütün toplumsal bünyeyi cansız bırakma riski taşıyan mensubiyet yitimine, bu kan kaybına son vermek için ne yapılabilir? (s.29).

Bu sorular ile Castel, yirmi birinci yüzyılda sosyal politikalar bakımından en yakıcı sorunlardan birinin merkezinde engelli bireylerin büyük bölümünü oluşturduğu bir nüfusun toplumsal yaşama dâhil edilebilmesi olduğuna işaret etmiş olur. Dahası bu yalnızca bahsedilen nüfusu ilgilendiren bir sorun değildir; bu gruplar nispeten istikrarlı, korumalı toplumsal çekirdeğin kendi dengesinin de sorgulanmasını gerektirir.

Sosyal model, ücretli çalışma sistemine dâhil olmayanların mensubiyet yitimi riskiyle yaşadığı bu dengesiz bütünlüğün nasıl ayakta kaldığına engellilerin bakış açısıyla çeşitli açıklamalar getirmiştir (Barnes ve Mercer, s.536). Birincisi engellilerin yasal teşviklere rağmen büyük ölçüde istihdam edilmemesinin ve çalışma hayatından dışlanması nedeniyle, genel kabulün aksine, doğrudan yeti yitiminin ürettiği işlev kaybı değil, “işgücü piyasasının sosyal organizasyonudur”. İkincisi engellilerin işgücü piyasasındaki değerleri de hem fiziki hem zihniyetle ilgili dışlayıcı pratiklerin hâkim olduğu, eğitim, ulaşım, kentsel çevre ve kültürel temsil/medya temsili gibi toplumsal süreçlerle belirlenir. Üçüncüsü mevcut fiziki ve zihniyetle ilgili koşullar verili alındığında mevzuat müdahaleleri gereken fiili etkiyi gösterememektedir. Türkiye’deki ilgili mevzuatın engelli hakları bakımından iyi bir seviyede olmasına rağmen, istihdam dâhil birçok sorunun çözümsüz kalması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Türkiye’de Engelli İstihdamının Genel Görünümü

Türkiye’deki engelli nüfusa ilişkin güncel veriler Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) bünyesinde hazırlanan *Mevzuattan Uygulamaya: Engelli Hakları İzleme Raporu*’nda (Akbulut ve Taşköprü, 2020) bulunabilir ve bu çalışmada nüfus verileriyle ilgili dikkate alınan iki çalışma vardır (s.23-27). İlki TÜİK ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı işbirliği ile yapılan 2002 tarihli *Türkiye Özürlüler Araştırması*’dır ve bu araştırmaya göre Türkiye’deki engellilerin nüfus oranı %12,29’dur. Yine TÜİK tarafından 2011 yılında *Nüfus ve Konut Araştırması* kapsamında yapılan araştırmada ise, özellikle uluslararası mevzuatta değişen engellilik tanımı ve sınıflandırma sistemleri sebebiyle engellilerin tahmin edilen nüfus oranı %6,9’dur.⁴ Güncel veriler ile ilgili başvurulabilecek bir diğer rapor, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından aylık olarak yayınlanan *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*’dir (2023). Burada da yine Nüfus ve Konut Araştırması’ndan elde edilen veriler kullanılmaktadır ve istihdamla ilgili veriler TÜİK’in genel istihdama ilişkin güncel verileri ile karşılaştırılmaktadır (s.22). Bülten’e göre, 2011 yılı

itibarıyla en az bir engeli olan nüfusun işgücüne katılım oranı %22,1'dir; bu oran erkeklerde %35,4 çıkmaktadır, kadınlarda ise %12,5'e kadar gerilemektedir. Bültende bu oranlar TÜİK'in Mart 2023 genel nüfustaki istihdam oranları ile karşılaştırılarak verilmiştir: Buna göre genel nüfusta işgücüne katılım %53,6'dır; bu oran erkeklerde %71,9'a çıkmaktadır, kadınlarda ise %35,7'dir, dolayısıyla engelli nüfusun işgücüne katılım oranının genel nüfusa kıyasla oldukça düşük olduğu söylenebilir.⁵

Engelli haklarıyla ilgili hukuki düzenlemeler bakımından Türkiye'deki genel tablo olumludur ve yasalar incelendiğinde engellilerin işgücüne katılımını artırmaya yönelik birçok düzenlemenin bulunduğu görülmektedir. Türkiye Birleşmiş Milletler Engelli Hakları sözleşmesini 2007'de imzalamış, sözleşmede yer alan yükümlülükler Engelliler Hakkında Kanun'a yansıtılmıştır; hatta bu kanunun ayrımcılık yasağına ilişkin hükümler bakımından Sözleşme'nin de ilerisinde olduğu söylenebilir (Gül, 2015, s.41). Kanunda sözleşme ışığında, birçok başka hakkın yanı sıra topluma dâhil olma ve çalışma hakkı da güvence altına alınmıştır ve bu güvence, engelli bireylerin çalışarak kendi hayatlarını kazanmalarını da kapsar. Ayrıca 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesine göre elli veya daha fazla işçinin çalıştığı özel sektör işyerlerinde %3, kamu işyerlerinde ise %4 engelli çalıştırılması gerekmektedir (TOHAD Raporu, s.111). Bu uygulamanın yanında engelli istihdamını artırmayı amaçlayan teşvik uygulamaları da yürürlüktedir; özel sektörde çalıştırılan engelli bireylerin sosyal güvenlik primlerini Hazine ve Maliye Bakanlığı üstlenmektedir. Bununla birlikte mevzuat çerçevesindeki bu olumlu tablonun sorunsuz biçimde iş yaşamına yansıdığı söylenemez. Sivil toplum örgütlerinin ve üniversitelerin raporları ışığında, düzenlemelerin fiilen sonuç vermesi için mevcut sorunların titizlikle tespit edilmesi gerekmektedir.

Sabancı Üniversitesi'nin hazırladığı *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler* (2013) başlıklı rapor Türkiye'de engellilerin sorunlarını ortaya koyan önemli başka bir çalışmadır. Bu raporda, 2012 yılında yapılan sekiz derinlemesine mülakat, bir odak grup çalışması ve raporun yazıldığı zaman aralığında 52 binden fazla üyeye sahip olan Engelliler.biz platformunda engelliler tarafından istihdamla ilgili dile getirilen sorunların niteliksel bir değerlendirmesi sonucunda Türkiye'de engelli istihdamına dair on iki sorun alanı tespit edilmiştir. Raporda bu sorun alanları şu başlıklar altında toplanmıştır: (1) dışlayıcı kültür ve ayrımcılık, (2) erişilebilirlik sorunu, (3) eğitilmiş ve nitelikli engelli personel azlığı, (4) birey temelli yaklaşımın eksikliği, (5) destekleyici teknolojilerin eksikliği, (6) engelli çalıştırma yükümlülüğünün uygulanmasına ilişkin sorunlar, (7) sağlık kurulu raporlarının istihdam alanında belirleyici olması, (8) adayların seçimi ve yönlendirmesinde yaşanan sorunlar, (9) ileri derecede engelli bireylerin istihdamını arttırmaya yönelik destekli istihdam yaklaşımının ve ana akım işyerlerinde mesleki rehabilitasyon desteklerinin var olmayışı, (10) engelli girişimciliğin yeterince desteklenmemesi, (11) kamunun engellilere yönelik istihdam desteklerinde istihdam sonrası desteklerin olmayışı, (12) engellilere yönelik kamu harcamaları içinde istihdama ayrılan payın düşük olması (s.248-252).

Bu sorun alanlarından birkaçı üzerinde duralım. Engelli bireylerin eğitim olanaklarına erişimde yaşadığı sorunlar istihdamla ilgili sorunların kökenindeki nedenlerden biridir. Engellilere yönelik kısa, orta ve uzun vadeli eğitim politikalarının belirlenmesi, eğitim kurumlarındaki imkânların artırılması, engellilerin katılabileceği mesleki eğitim programlarının tasarlanması istihdama doğrudan yansıyacak plan ve uygulamalardır. Vurgulamak istediğimiz ikinci başlık işverenler arasında birey temelli yaklaşımın yaygınlaştırılması hedefi için üretilecek politikaların önemidir. Birey temelli yaklaşım iş için gerekli nitelikleri taşıyan engelli bir aday ile yeti yitimi olmayan bir aday kıyaslandığında adil bir değerlendirme yapılacağı ya da işverenin bakış açısından engelli olmanın bir dezavantaj yaratmayacağı fikrini esas almaktadır. İş gücü piyasasında yer alan engelli istihdamının aslen bir “toplumsal sorumluluk” meselesi olmadığı, bu kanaatin çoğunlukla yerleşik kabullerden kaynaklandığının işverenlere anlatılması gerekmektedir. Birey temelli yaklaşım yerleşik hale geldiğinde, engelli bireylerin toplumsal katılım süreçlerinde yaşadığı önemli tikanıklıklar aşılabilecektir. Üçüncü önemli husus kamudaki istihdama yönelik uygulamaların işleyişindeki sorunların giderilmesidir. Raporda belirtildiği gibi, *“kamunun engelli çalıştırma yükümlülüğünü tümüyle yerine getirmemesinin ve engelli çalışanlar konusunda iyi örnek oluşturamamasının özel sektör kurumlarında engelli istihdamına yönelik yaklaşımı olumsuz etkilediği görülmektedir”* (s. 250). Kamuda yeterli, sürdürülebilir, istihdam sonrası desteklerin iyi işlediği bir engelli istihdamı sistemi özel sektörün model alabileceği bir seviyeye gelmelidir. Ancak bu sayede oluşturulan mevzuatın sahaya nüfuz etmesi, özel sektörün de yaptırımlarla değil teşviklerle engelli bireylerin istihdamı için yeni yöntem ve uygulamalar geliştirmesi sağlanabilir.

Son olarak dışlayıcı kültür ve ayrımcılık başlığına ayrıca değinmek gerekir, zira olumlu hukuki gelişmelerin sosyal yaşamda istenilen karşılığı bulamamasının en belirgin nedenleri bu başlık altında toplanabilir. Çalışma yaşamı söz konusu olduğunda, yaygın bir önyargı olarak engelli bireyin engelsiz bireye göre doğrudan daha az üretken var sayılması ısrarla üzerine gidilmesi gereken bir ayrımcılık biçimine neden olmaktadır: Engelliler için ümitsizlik sebebiyle iş aramaktan geri çekilme tutumu ile işverenler içinse yasal yükümlülüklerin etrafından dolanma gayretiyle sonuçlanmaktadır.⁶ Bu türden doğrudan dillendirilmeyen, dezavantajlı grubun kendisi de dâhil olmak üzere genel toplumsal zihniyetin içinde işleyen, örtük ve dolaylı ayrımcılık biçimleri ile mücadelede devlet kurumlarının ve sivil toplum örgütlerinin birlikte hareket etmesi gereken önemli bir aktör medyadır. İlgili raporların amaç ve hedefler bölümünde sıkça geçen “toplumsal farkındalığın arttırılması” gerekliliği için yapılabilecekler düşünüldüğünde akla gelen ilk başlık medyanın konuyla ilgili etkin bir rol üstlenmesidir (Özgül, Akbulut ve Polat, 2012, s.5). Ancak bunun için medya sektörü çalışanlarında da konuyla ilgili bir farkındalığın olması gerekmektedir ve bu araştırma da konuyu engelli istihdamı ile sınırlandırarak medya sektöründe bu farkındalığın düzeyini anlamayı amaçlamaktadır.

Medya ve Engellilik

Medya ve engellilik ilişkisi üzerine var olan literatür büyük oranda temsil kavramı üzerinden hareket etmektedir. Yazılı ve görsel-işitsel medyada engelliler ile ilgili haberlerin nasıl yer bulunduğu, engelliler ile ilgili hangi türden olayların haber değeri taşıdığı, yaygın medya temsili-nin toplumun genelinde ne tür duygu, düşünce ve davranışların doğallaşmasına neden olduğu gibi başlıklar üzerinden birçok araştırma ve rapor yayınlanmıştır (örneğin, Atıkaslan, 2022; Erhart, 2012; Yavalar, 2020). Bu çalışmalar medyanın engellilik ile ilgili söylemi merhamet, yardım, kahramanlık, ilham kavramları üzerinden nasıl ördüğünü ortaya koymuş ve eleştirmişti. Bununla birlikte Türkiye ölçeğinde medya sektöründe engelli istihdamı ve istihdamın engellilerin kültürel temsili ile ilişkisini konu alan güncel bir araştırma bulunmamaktadır.

İstihdam konusunun kültürel temsille ilişkili olduğu varsayımının basit bir açıklaması vardır: Engellilerin medyada çalışması onların yaşadıkları sorunların medyada daha fazla ve daha doğru biçimde yer bulmasına katkı sunmanın yanı sıra toplumun mesele ile ilgili yaygın ve yerleşik bakış açısının dönüşmesine ön ayak olabilir. Yaygın başka ayrımcılık sorunlarında olduğu gibi, engellilerin dile getirdiği sorunlarla ilgili çözümsüzlüğü büyüten önemli bir etken ayrımcılığa uğrayan öznenin “adına” konuşulmasının sıradanlaşmasıdır. Medya sektöründe istihdam edilen engellilerin sayısı artmadıkça ve engelliler daha görünür biçimde kendi adlarına konuşmadıkça, yazılı ve görsel-işitsel haberlerde, televizyon programlarında ve diğer medya içeriklerinde engelliler adına söz söylemek normal olmaya devam edecektir. Özellikle haber medyasında engellilerin çalışması, haber dilini şekillendiren sorunlu bakış açılarının haber üretim sürecinde sorgulanmasına neden olabilir.

Katie Ellis’in benzer bir varsayımdan hareket eden kitabında görüştüğü gazetecilerden birinin belirttiği gibi, “*engelli olmayan gazeteciler engelliler hakkında haber yaptığında olan-ları kendi deneyimlerinin merceğinden görürler ve bu nedenle bakış açıları negatif referans hattından hareket eder.*” (s.7) Böylece gazetecilik alanında engelli gazetecilerin getireceği bakış açısının kanıksanmış sorunların bir ölçüde fark edilmesini sağlayacağını öngörebiliriz. Bununla birlikte daha fazla engellinin medya sektöründe çalışmasının, doğrudan engellilerin daha fazla söz alması anlamına gelmeyeceği de ortadadır. Dahası engellilerin daha fazla söz alması-nın her zaman kamusal tartışmayı doğru bir eksene yerleştireceği öngörüsü de sorgulanabilir. Bütüncül bir sosyal politika anlayışı olmaksızın, hem medya çalışanlarının hem de genel olarak toplumun kanaatlerinin dönüşümü için engelli istihdamının artmasının ya da medya temsili-nin değişmesinin istihdam oranlarına yansımaları dolaylı olacaktır.

Bu genel tablo ışığında, bu çalışmada medya sektörünün hem yönetici hem çalışan düzeyinde konuya nasıl yaklaştığını anlamayı ve sektörün içindeki engellilere yönelik genel tutumları tespit etmeyi iki nedenle hedefliyoruz. Birincisi bu tür bir araştırmanın özellikle iletişim çalışmaları içinde konuyu temsil kavramı ekseninde çerçeveleyen çalışmaların bütünüyle kavrayamadığı bir alana nüfuz edeceğini düşünüyoruz. Böylece medya, özellikle de gazetecilik

sektörünün dönüştüğü ve küçüldüğü bir dönemde konunun nasıl anlaşıldığını, konuya ilişkin düşünme biçimlerinin nasıl şekillendiğini, konuyla ilgili haber üretim süreçlerinde devreye giren etkenlerin neler olduğunu sektördeki aktörlerin bakış açısıyla ortaya koymayı hedefliyoruz.⁷ Daha geri planda kaldığını ama daha önemsiz olmadığını söyleyebileceğimiz ikinci neden ise istihdam sorununun bütünü ile bağlantılı: Ciddi bir kriz içinde olan medya sektörünün, engellilerin istihdam edilmesini engelleyen ya da yavaşlatan işleyişle ilgili bir örnek teşkil edeceğini, bu mikro evrenin istihdam sorununun geneline ilişkin de veriler sunacağını ileri sürüyoruz.

Yöntem

Medya sektöründe engelli istihdamına dair yaklaşımların nasıl oluştuğunu irdelediğimiz araştırmamızın evrenini, medya sektörünün merkezi olmasa da ulusal medya kuruluşlarının bölge temsilciliklerinin bulunduğu ve aynı zamanda güçlü bir yerel medyası olan bir kent olması açısından önemli bir mikro evren olarak gördüğümüz Adana'da bulunan medya kuruluşları oluşturmaktadır. Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile veri topladığımız saha araştırmasında Adana'da günlük yayın yapan gazete ve televizyonların içinde 19 medya kuruluşundan 31 medya çalışanıyla görüşme yapılmış, 6 kurumdan ise görüşme talebine ilişkin geri dönüş alınamadığı için görüşme gerçekleştirilememiştir. Araştırmanın görüşmeleri 2022 yılında yapılmış; 26'sı erkek, 5'i kadın olan araştırma katılımcıları içinde 4 engelli erkek çalışanla görüşme yapılmış, 2 engelli çalışan ise görüşme talebini kabul etmediği için araştırmaya dâhil olamamıştır. Kurumların istihdama yönelik genel görüşlerini büyük ölçüde yansıtacağı düşünüldüğü için genel olarak medya kuruluşlarındaki yöneticilerle görüşme yapılmış, ancak yer yer diğer kadrolarda çalışanlarla da görüşülmüştür. Derinlemesine görüşme yapılan katılımcıların medya kuruluşlarındaki görevleri şöyledir: İmtiyaz Sahibi, Kurucu, Genel Yayın Yönetmeni, Yazı İşleri Müdürü, Tesis Müdürü, Bölge Sorumlusu/Temsilcisi, Sayfa Sekreteri, Muhabir, Program Müdürü, Haber Spikeri ve Haber Müdürü.

Görüşmeler şu temel sorular üzerinden yapılandırılmıştır: Katılımcıların genel olarak engelli istihdamı ile ilgili düşünceleri nelerdir? Katılımcıların (varsa) sahada engelli medya çalışanlarıyla karşılaşmaları/deneyimleri ve bu deneyimler hakkındaki düşünceleri nelerdir? Katılımcılar medya sektöründe engellilerin çalışabilecekleri alanlar/yapabilecekleri işler hakkında ne düşünmektedir? Katılımcıların daha önce çalıştıkları kurumlarda ve şu anda çalıştıkları kurumlarda engelli istihdamına dair herhangi bir politika uygulanmış ya da uygulanmakta mıdır? Engellilerin medyada temsil edilme biçimleri ile ilgili katılımcıların düşünceleri nelerdir ve bu konuda yaptıkları içerikler nasıl şekillenmektedir (Örneğin; hangi konular öne çıkmakta, hangi haber kaynaklarından beslenilmektedir)? Engellilerin medyada istihdamı ve temsili arasındaki ilişkiye dair katılımcılar neler düşünmektedir?

Görüşmelerde katılımcılar onam formu ile bilgilendirilmişler ve görüşmeler kayıt almayı kabul etmeyen bir katılımcı haricinde ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler nitel araştırmaların gerektirdiği biçimde katılımcıların doğal ortamlarında, yani çalışma mekanlarında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların anonimliğinin korunması adına araştırmaya dahil olan kurumların isimleri saklı tutulmuş, metin içinde katılımcıların görüşleri Katılımcı 1, Katılımcı 2, vd. biçiminde numaralandırılarak anılmıştır.

Veri toplama süreci sonucunda elde edilen veriler, deşifre edilerek, hacimli nitel verilerin “temel tutarlılıklarını ve anlamlarını belirlemeyi” sağlayan tematik içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir (Patton, 2014, s. 453). Analiz sürecinde, hem teorik perspektifimizden ve görüşme sorularımızdan hem de katılımcıların görüşlerinden beslenerek görüşmelerden elde edilen verilerdeki tekrar eden örüntüler tespit edilmiş, bölümlere ayrılmış ve bu bölümlerin birbiri ile ilişkilendirilmesi sonucunda bulgular daha genel üç tema altında yorumlanmıştır. İlk olarak, engellilerin istihdamı ile ilişkili genel sorularımıza verilen karşılıklarda medyadaki/yerel medyadaki istihdam koşulları hakkındaki ve bu koşullar içinde halihazırda “herkesin işsiz olduğu”, az çalışan ile çok işin yapıldığı yönünde tekrar eden görüşler *Sahanın Genel Görünümü: İstihdamda Daralma/Az Çalışan, Çok İş* başlığı altında temalandırılmıştır. Engelli medya çalışanlarının sahadaki durumlarına, sahada engelli medya çalışanları ile ilişkilenele-re, engellilerin çalışabilecekleri işlerin kategorilendirilmesine ve işveren ya da yöneticilerin tam verimlilik beklentisine ilişkin tekrar eden değerlendirmeler *Engellilerin Medyada Yapacakları İşler: “Masa başında çalışabilir”* başlığı ile temalandırılmıştır. Medyadaki engelli temsili ve temsilin istihdamla ilişkisi üzerine sorularımız çerçevesinde yaptığımız görüşmelerden topladığımız verilerde ortaya çıkan mağduriyet ve başarı odaklı haberlerin sahada bir tür gazetecilik tatmini ile desteklendiği ve sahanın genelinde engelli örgütleri ile haber kaynağı olarak yeterli bir ilişkilenelemenin gerçekleştirilemediği yönündeki örüntü ise *İstihdam ve Temsil İlişkisi: “Gerçekten ‘hassasiyet’ gösteriliyor”* başlığı altında temalandırılarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Sahanın Genel Görünümü: İstihdamda Daralma/Az Çalışan, Çok İş

İstihdam konusuyla ilgili araştırma yaptığımız sahada, beklediğimiz üzere karşımıza çıkan ilk ve en önemli sorun medya sektörünün küçülmesi ile ilgili konular oldu. Çalışan sayısının ciddi oranda azaldığı medya sektöründe, örneğin, yaygın gazeteler için bölge müdürlüğü olan Adana’da daha önce gazete basılırken artık basılmamakta ve gazetelerin verdiği bölge ekleri kaldırılmaktadır. Görüşme yaptığımız kimi kuruluşlardaki büyük matbaa tesislerinin artık çalıştırılmadığı görülmüştür. Kapitalist çalışma koşulları hem teknolojik gelişmelerin hem ekonomik krizin de etkisiyle, bir çalışandan beklenen işleri geçmişe kıyasla çok arttırmıştır.

Örneğin, geçmiş gazetecilik çalışma koşullarında ayrı ayrı görevlendirilen ve tanımlanan meslekler/işler artık tek bir çalışmada toplanmaktadır. Bir muhabir, aynı zamanda kameramanlık, foto-muhabirliği, kurguculuk, editörlük, seslendirme, şoförlük gibi tüm işleri yapabilmektedir. Çok yeni bir gelişme olmasa da bu durum, medyanın, özellikle yerel medyanın içinde bulunduğu kriz koşullarında daha fazla belirginleşmekte, böylelikle sektörde hem yeni istihdam talebini azaltmakta hem de mevcut istihdamın da daralmasına yol açmaktadır. Ayrıca iletişim fakültelerinin sayısının büyük bir hızla artmış olması ancak buna karşın medyadaki küçülme ve genel olarak istihdam olanaklarının azalması nedeniyle de sektörde büyük bir işsizlik bulunmaktadır.⁸ Bu koşullarda görüşülen medya kuruluşlarında yeni bir eleman istihdamı yapılmadığı belirtilmektedir. Üstelik araştırma kapsamındaki kimi kuruluşlar, bir medya kuruluşunda yasal olarak bulunması gereken asgari çalışan sayısı ile faaliyetine devam etmektedir. Böyle bir evrende medya yöneticileri engelli istihdamının “gerekli” ya da “öncelikli” bir mesele olmadığını düşünmektedir. Hatta bir yöneticinin (Katılımcı 1) ifadesiyle “bu çok ütöpik bir konu” olarak değerlendirilmiştir. Yine yönetici pozisyonunda olan başka katılımcılar ise (K 15, K23, K24) bu konu yerine yerel medyanın sorunları ve medyadaki küçülmenin araştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşler dışında da genel olarak katılımcılar, en başta medya sektöründeki küçülme, yerel medyadaki desteksizlik ve bu kuruluşların ayakta kalabilmesinin günden güne zorlaştığı yönünde değerlendirme yapmışlardır. Ayrıca çalışan sayısındaki azalma ile çeşitli tasarruf tedbirleri (evden çalışma, iş mekânında elektriğin kullanımını sınırlama, vb.) ve çalışanların bazılarının ek geliri olması ya da emekli olması gibi çalışanın maliyetini düşüren önlemlerin alındığı da göze çarpmaktadır. Böyle bir evrende engelli istihdamı öncelikli ya da üzerine düşünülen bir konu olmamaktadır, ancak yasal olarak engelli istihdamına yönelik prim teşviki uygulamasının da maliyet düşüren tedbirler arasında varsayılmadığı/düşünülmeyeceği görülmüştür. Katılımcıların önemli bir kısmının engelli çalıştırmanın doğrudan verim düşüren bir unsur olarak değerlendirdiği ya da üzerine daha önce düşünülen bir konu olmadığı ve böyle bir taleple karşılaşmadığı yönünde düşündükleri gözlenmiştir. İki ayrı kurumda görüşülen dört katılımcı (K5, K6, K7,K8) bu araştırma vesilesiyle bu konu üzerinde düşünmeye başladıklarını belirtmiş ve bir kurum yöneticisi ise (Katılımcı 15) engelli çalışan istihdam etmek istediklerini, bunun için İŞKUR’a da başvurduklarını ancak bir sonuç alamadıklarını belirtmiştir.

Engellilerin istihdamını düzenleyen yasal çerçeveye göre engelli çalıştırma zorunluluğu 50 çalışanın bulunduğu iş yerleri için geçerlidir. Görüşülen medya kuruluşlarında 50 kişinin üzerinde çalışanı olan sadece 2 medya kuruluşu bulunmaktadır. Görüşmelerde katılımcıların engelli çalışana ilişkin görüşlerinin genel olarak yasal bir zorunluluk çerçevesinde algılandığı görülmüştür. Yasal bir zorunluluğu bulunmayan iş yerleri engelli bir çalışan olmasına gerek duymamaktadır. Yasal zorunluluk dışında, prim teşviki de engelli bir çalışanın bulunması için tercih edilen bir yöntem olarak, bir diğer ifade ile bir avantaj olarak da görülmemektedir. Kıscası, engelli çalışanın bulunmasının gerekli/öncelikli/olağan bir tercih olarak görülmemesinin

yanında yasaların getirdiği teşvik de işveren bakış açısıyla bir avantaj olarak değerlendirilmemektedir.

Bu noktada devletlerin engelli bireylerin istihdama katılımı için yasal kontenjanlar koyarak istihdama olan erişimsizliği telafi etmeye çalışması üzerinde durmakta yarar var. Bunun üzerine düşünüldüğünde kayıt dışı çalışma oranlarının engeli olmayan bireylere göre daha düşük olabileceği iddia edilebilir. Ancak bu durum istihdam politikasının uygulanma biçiminin doğru şekilde yürütüldüğüne ilişkin bir iddiaya da dönüşmemelidir. Nitekim engelli bireylerin yasal kontenjanlara nasıl yerleştirildiğine ilişkin hem engelli bireyler hem de işverenlerle yapılan bir araştırmada “*Engelli ve işveren mülakatları değerlendirildiğinde; işverenin kanuni zorunluluk gereği istihdam etmesi gereken sayıda engellinin engeline göre iş yaratmada zorlandığı, bu nedenle bazı durumlarda engelliye uygun olmayan işler sunduğu; bu durumun da engellinin işe devamını, motivasyonunu etkilediği*” tespit edilmiştir (Gökbay, Ergun ve Özdemir, 2011, s. 7). Başka bir saha araştırmasında ise engellilerin istihdama yönelik dile getirdiği sorunların başında kamuda bile engelli kotalarının doldurulmaması, işverenlerin çalışanın engel durumu ile uyuşmayan işleri yapmasını beklemesi, engelli çalışanlara “angarya” işlerin verilmesi ve düşük ücretle çalıştırılma, yasal olmayan ancak istihdama katılımı engelleyen teamüller, ofiste/masa başında çalışıldığında işyerinde daha az çalışıldığının düşünülmesi, engellilerin çalışamaz görülmesi, vb. önyargılar olarak sıralanmıştır (Bezmez ve diğerleri, 2011b, s. 89-90). BM’nin, Türkiye’nin Engelli Hakları Sözleşmesi uyarınca 2015’te sunduğu ilk rapor üzerine hazırlanan 2019 tarihli Nihai Gözlem Raporunda da engellilerin çalışma yaşamına dâhil olmalarında ayrımcı politikaların uygulandığı, işgücü piyasasında istihdam olanakları yaratmak yerine korumalı işyerinin teşviki; istihdam konusunda makul düzenlemeler sunmayan ve getirilen düzenlemelere uymayan iş yerlerine uygulanan yaptırımlar hakkında yeterli bilginin olmaması ile kamu ve özel sektörde engelli çalıştırma kotalarına yeterince uyulmaması endişe verici gelişmeler olarak belirtilmiştir.

Saha araştırması kapsamında karşılaşılan 6 engelli medya çalışanının 4’ü (K10, K17, K21, K25) ile görüşme yapılmıştır. Bu çalışanlardan ikisi yönetici, biri muhabir, biri de sayfa sekreteri olarak çalışmaktadır. Bu katılımcıların hepsinin gazetecilik sektöründe uzun yıllar çalıştıkları görülmektedir. Katılımcılardan üçünün bedensel, birinin ise duyuşsal bir engeli bulunmakta, ancak hepsinin hareketi ya da duyuyu büyük oranda kısıtlayan bir engelinin bulunmadığı görülmektedir. Yönetici pozisyonunda olan engelli çalışanlardan biri uzun yıllar muhabirlik, diğeri ise sayfa tasarımcılığı yapmıştır. Aktif olarak muhabir ve sayfa sekreteri olarak çalışan iki katılımcının iletişim eğitimlerinin de bulunduğu tespit edilmiştir.

Engellilerin Medyada Yapacakları İşler: “Masa Başında Çalışabilir”

Araştırmamız kapsamında görüşme yaptığımız medya çalışanlarının çoğunun, “*engelli özneyi tanımlayıp tasnifleyen kurumsal ve bilimsel disiplinlerin ürettiği iktidar ve söylem pratikleriyle*” (Bezmez ve diğerleri, 2011b, s. 20) uyumlu biçimde, engellilerin medyada çalışabilecekleri

alanlar ya da yapabilecekleri işler hakkında belirgin kategoriler ve sınırlar dâhilinde bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Görüşme yapılan katılımcılar engellilerin medyada yapabilecekleri işlerin neler olabileceğini düşündüklerinde genellikle ancak masa başında çalışabileceklerini belirtmişler, bunun aksine ya da daha farklı olasılıklar dâhilinde, engel grubunun/durumunun ne olduğuna bağlı olarak değişebileceği ya da engelli olmanın çalışma anlamında bir farklılık göstermeyeceği gibi fikirler olsa da engelli bir medya çalışanının muhabir olamayacağı ya da olmaması gerektiği ya da olamamasının doğal olduğu fikrinin çok baskın biçimde görüşmelerde öne çıktığını söylemek gerekir. Örneğin, yaptığımız görüşmede Katılımcı 1'in ifadesine göre, muhabirlik “çok iyi görmek”, “çok iyi duymak”, “çok iyi koşturmak” ve “bileğinin sağlam olması” ile eşdeğer kabul edilmektedir:

Medyada çalışanların doğası gereği, son derece hareketli, agresif olması gerekir. Engelliden bunu bekleyemezsiniz.

Muhasebeye olur, bilgi-işlemede olur, masa başında olur. Orada da engeline göre olur ama mesela yürüme engelli olur, sağır biri olsa ona telefon baktıramazsınız, kör birine bilgi işlemede iş yaptıramazsınız.

(...)Muhabir asla olamaz. Muhabirin gözü çok iyi görmeli, kulağı çok iyi duymalı, çok iyi koşturmalı, bileği de böyle sağlam olmalı.

Engellilerin masa başında çalışmasının uygun olacağı fikri, masa başında yapılacak işlere dair kategorizasyonla birlikte de ifade bulmaktadır. Katılımcıların çoğu tarafından santralde çalışma, editörlük, sayfa tasarımı gibi “arka planda” olarak tanımlanan işlerin engellilere uygun olduğu belirtilmektedir. Ancak diğer yandan, bir önceki başlıkta sahanın genel görünümünü betimlerken ifade ettiğimiz gibi medya sektörünün içinde bulunduğu küçülmenin ve mesleki pratiklerde ortaya çıkan gelişmelerin bir sonucu olarak, özellikle haberlerin günümüzde zaten daha çok masa başında yazıldığı, aslında ajans çalışanları dışında sahaya çok çıkılmadığı da katılımcıların hemen hepsinin değindiği bir konu olmuştur. Yine de hızlı olma, çoklu iş yapabilme becerisi, uyanık olma gibi becerilerin/niteliklerin muhabirlik için şart olduğu düşünülürken ve bu niteliklerin engelli bireylerde olmadığı/olmayacağı varsayılmaktadır. Sahada çalışmanın engellilerin kendisi için de tercih edilmeyecek ve onları zorlayacak bir alan olarak da kodlandığı görülmektedir. Bu durumu, kapitalizmin engelliler hakkında yeniden ürettiği “iş yapamaz” ve “maksimum verimi düşüren”, “iş yavaşlatan” önyargılarıyla ilişkili düşünmek mümkündür. Ancak bu noktada, görüşmelerde yer yer verimlilik meselesinin farklı/tersine biçimde de yorumlandığını söylemek gerekir. Bu durumda ise engellilerin “daha azimli oldukları” ve “işlerine daha çok sarıldıkları” gibi tersinden işleyen önyargılar devreye girmektedir.

Sahada görüştüğümüz engelli çalışanlara bakıldığında ise sayfa tasarlayan iki katılımcıdan birinin geçmişte muhabirlik yaptığı; sahip olduğu bedensel engelinin ilerlemesinin ardından sayfa tasarımı öğrenerek birim değiştirdiği görülmüştür. Muhabir ve genel yayın yönet-

meni olarak çalışan diğer iki engelli çalışanın ise uzun muhabirlik tecrübesi bulunmaktadır ve araştırma kapsamında görüştüğümüz katılımcılar arasında geçmişte savaş bölgesinde çalışmış tek katılımcı da bu engelli çalışanlardan biridir. Dolayısıyla, araştırmanın bu bulgusu engellilik ve muhabirlik arasında görülen uygunsuzluğun sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Uzun muhabirlik tecrübesi bulunan ve halen muhabirlik yapan bu katılımcılardan biri, yaygın kanaatin aksine medyanın engellilerin çalışması için en uygun olan “birincil” alanlardan biri olduğunu ifade etmiştir ve kendi çalışma deneyimiyle de bunu açıklamıştır:

Gazetecilik engelli istihdamına engel olan bir alan değil, aksine engellilerin çok rahat istihdam alanı bulabilecekleri bir mecra yani. Çünkü birçok iş gazetecilikte zaten fikirle yani düşünsel bir eyleme dayandığı için yazma, düşünme, engelli istihdamına ters bir alan değil, birçok engelli gazetecilikte de çalışabilir. Muhabirlik, yazı işleri sekreterliği, yazı işleri müdürlüğü, medya sekreterliği ve daha birçok görevde çok rahat bulunabilirler.

(...)

Engelli bir birey olarak gazetecilik yapmış olduk. Ya elbette şimdi belki bir gazeteci için hani en son istenen engel için biçimi konuşmayla ilgili bir engel biçimidir. Çünkü hani ortopedik engelli falan olsanız hani bir şekilde derdinizi ifade edersiniz. Ama bir gazeteci olarak konuşmada güçlük çekince elbette ki bu toplantılarda yani ne bileyim röportajlarda falan size rahatsızlık veren ve işi biraz aksatabilen bir hal yani. (...) Konuşma sıkıntısı olan gazeteciler bu tür sorunlarla karşılaşabiliyor. Ama bu engel değil. Çünkü bizim işimiz sadece böyle biriyle konuşmak, soru sormak veya çıkıp ortaya hatiplik yapmak değil, önemli olan gazetecilikte düşünmek. Olayları tahlil etmek, süzmek. İşte olayların arkasını görebilmek, araştırmak. Yani bu da gazetecilik için bir engel değil. Dolayısıyla ben hiçbir engelin, hiçbir engellinin gazeteci olabilme yolunda bir engeli taşıdığına inanmıyorum. Eğer düşündüklerini bir şekilde ifade edebiliyorsan, ki artık bu gelişen iletişimle de, iletişim aygıtlarıyla bayağı mümkün işte. Neydi o efendim Stephen Hawking miydi, fizikçi, beyindeki dalgalarla iletişim kuruluyor, böyle bir çağda çalışmak için hiçbir engel yok (K10).

Bu başlıkta değineceğimiz diğer husus, görüştüğümüz yönetici pozisyonunda olan bazı katılımcıların engelli birinin çalışmak için başvurmadığını, böyle bir talebin de olmadığını, bu nedenle sektörde engelli istihdamının “bir arz talep meselesi” olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmeleridir. Kurumların bu konuda uyguladığı bir politikanın bulunmaması bu gerekçeyle açıklanmaktadır.

İstisnalar hariç sıkıntı yaşar tercih edilmez, hiç karşılaşmadım diyebilirim. Bu biraz da iki taraflı, işveren pek tercih etmez, onlar da alınmayacaklarını düşündükleri için müracaat etmemişlerdir. Ama işte devletin çok güzel bir politikası var, imkânlar sundular. Mesela yerel gazetelerin internet sayfalarının editörlüğünü yapabilirler, sayfa tasarımı yapabilirler, iki ayrı iş alanı devlet de ona imkân sunuyor olduğu için o avantajdan mutlaka faydalanmak isterler. Ama neticede gene engellinin birçok kademeyi aşmış, o altyapıya biraz sahip olmuş olması gerekiyor (K4).

İstihdam ve Temsil İlişkisi: “Gereken ‘hassasiyet’ gösteriliyor”

Engelli istihdamı meselesini kültür, kamu politikaları ve yeti yitimini hesaba katarak bütüncül olarak değerlendirmek gerektiğine işaret eden Schriner’dan (2011) yola çıkarak, engellilerin medyadaki istihdamı konusunu medyada engellilik temsiline azade olarak düşünmemek gerektiğini ileri sürebiliriz. Bunun nedeni, konuyla ilgili ayrımcılık üreten, çarpık, eksik ve dışlayıcı temsillerin engellilerin toplumsal yaşamdan, eğitimden ve dolayısıyla istihdamdan da dışlanmasıyla yakından ilişkili olmasıdır. Dışlanmanın, medya sektöründe çalışanların da temas noktalarının azalmasına ve üretilen temsillerle dışlayıcı kültürün yeniden üretilmesine neden olduğu düşünülebilir.

Medyada toplumdaki dezavantajlı grupların temsiliyeti, ayrımcılıkla mücadele ve toplumsal dönüşüm için hayati bir öneme sahiptir. Zira dezavantajlı olan grupların (kadınlar, engelliler, etnik azınlıklar, farklı cinsel yönelimler vb.) eksik ve sorunlu temsilleri bu grupların maruz kaldığı dezavantajlı konumların yeniden üretilmesine ve daha çok sessizleşmelerine/susturulmalarına hizmet etmektedir. Bu nedenle her sektörde önemli olan, çalışanların çeşitliliği konusu medya sektörü için daha da önemli hale gelmektedir. Zira çalışanların sınıfsal ve kimlik aidiyeti, üretilen medya metinlerinin içeriğine de şüphesiz etki etmektedir. Engellilerin medyadaki temsiline ilişkin yapılmış birçok çalışmada tespit edildiği gibi engelliler mağdur ya da kahraman olarak sorunlu biçimde temsil edilmektedir. Görüşülen medya yöneticilerinin ve çalışanlarının da görüşleri bu temsil ile uyumaktadır. Örneğin bir katılımcı (Katılımcı 2) bu konuda “*gereken ‘hassasiyetin’ gösterildiğini*” belirtmektedir. Aynı katılımcı engellilerin haber yapılabilmesi için bir mağduriyet yaşamalarının ya da bir başarı göstermelerinin gerekli olduğunu da eklemiş, sektörde engellilerin daha fazla istihdam edilmesinin temsilde bir farklılık yaratıp yaratmayacağı konusunu ise “*vitrin*” olabileceği şeklinde değerlendirmiştir.

799

Bizim engellilerle ilgili bireysel olarak da kurumsal olarak da o hassasiyeti götüğümüzü düşünüyorum. Mesela dünden önceki gün bir engelli arkadaşım başarı hikâyesini haber yaptık. 23 yaşında engelli bir kız safra kesesi ameliyatından sonra felç kalmış, 10 yıl hayata küsmüş sonra basketbola başlamış. Şu anda engelli basketbol kulübünün tek kadın sporcusu. Böyle bir haber yaptık, milli takıma seçilmiş engelli kadın arkadaşımız, o da milli takımda antrenörlüğe kadar yükselmiş. Mesela bu haberleri biz veriyoruz. Onların bu başarısını hem takdir ediyoruz hem de başkalarının takdir etmesi için haber yapıyoruz. Mesela iki kolu olmayan bir yüzücü çocuk var, onunla tekrar tekrar haber yapılmıştır, onun başarılarıyla ilgili. Yani bu sektörde bence yeterince haber oluyor diye düşünüyorum ben. Belki daha fazla olabilir ama çok da şaşı baktıklarını düşünmüyorum yani biz bakmıyoruz. Diğerlerinin de çok şaşı baktığını düşünmüyorum. Gereken özeni gösteriyor herkes bence. Görünürlük katkı sağlar mı, sağlar tabii. Mesela bedensel engelli biri haber sunabilir, spikerlik yapabilir. Yüzde yüz vitrin işte, onun başarı hikâyesini de haber yaparsın (K2).

Bir başka katılımcı (K 21) engellilere yönelik olarak yaptıkları haberlere örnek olarak SMA hastası olan çocukların ailelerinin yürüttüğü kampanyaların gündeme getirilmesini, duyurulmasını; bir diğeri (K 14) geçmişte engellilerin gündemine ilişkin program yaptıklarını göstermiştir. Katılımcı 1 ise engellilerin bulunacağı yayınları bir tür olumsuz içerik olarak kodlamış ve izlerkitlenin bunu tercih etmeyeceğini belirtmiştir:

Yani düşünün siz ister misiniz? İnsan psikolojisine nasıl etki eder? Yürüme özür-lü, görme özür-lü, ... görmek... İnsan akşam yorulmuştur, televizyon karşısına geçer, güzel şeyler izlemek ister, rahatlamak ister... İzleyici/okur son derece dikkatli ve gaddar bir eleştirmendir. Bu koltuk bizim değil, bu koltuk milletin. Her akşam ekranda kolu kopmuş, bacağı kopmuş insan görmek yüreği götürmez (K1).

Ayrıca engellilere ilişkin haberler üretilmesinde nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği, hangi haber kaynaklarına başvurulması gerektiği ya da bu konuda nasıl bir gündem yaratılması ve takip edilmesi gerektiği ile ilgili de -mağduriyet ya da başarı odaklı haberler dışında- bir politikanın, yaklaşımın bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu araştırma nedeniyle gerçekleşen görüşmelerle birlikte bu konuda daha fazla düşüneceklerini belirten bazı katılımcılar olmuştur (K5, K6, K7).

Bu başlıkta özellikle üzerinde durulması gereken nokta ise araştırma kapsamında görüştüğümüz engelli olanlar da dâhil çalışanların tümünün engelli temsili konusunda medyanın üzerine düşen görevi yerine getirdiğini, temsilde bir sorun olmadığını düşünmesidir. Bu durum gazetecilik meslek pratikleriyle ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Engellilik meselesi, başarı hikâyeleri ve mağduriyetler üzerinden “elverişli duyarlılık” gösterilecek bir konu olarak araçsallaştırılmaya uygun bir konu olmakta, bu yönüyle “haber değeri” atfedilmekte; bu nedenle konu, Bourdieu’nun (1997, s.29) ifadesiyle “*zihinsel kapatılmışlık*” içinde mesleki pratiklerin ve değerlerin ürettiği habitus içinde kapanmakta, böylelikle başka türlü bir düşünme biçimi gelişmemektedir.

Sonuç: Medya Sektöründe Çalışmanın Geleceği

Araştırma sonucunda öncelikle medya sektöründeki küçülme ve çalışan sayısının gittikçe azaldığı bir durum göze çarpmaktadır. Dolayısıyla genel olarak istihdamın azaldığı ve çalışanlardan çok sayıda farklı görevi yerine getirmelerinin beklendiği bir medya ortamı söz konusudur. Böyle bir evrende engellilerin medyada istihdamı fikri bile genel olarak çok arka planda kalan, önceliklendirilmesi ya da gündeme alınması dahi güç görünen bir konu olarak karşılanmaktadır. Görüşme yapılan medya yöneticilerinin bir kısmının görüşleri engelliler için inşa edilen “iş yapamaz” mitinden beslenmektedir. Bir kısmı ise konuya aynı perspektifle yaklaşmasa da sahada çalışmanın engelliler açısından pek mümkün olmadığını belirtmekte ve ancak masa başı

işlerde çalışabileceklerini düşünmektedir. Engellilerin istihdama katılımının çeşitli zorlukları ve medyadaki küçülme sonucunda daha da belirginleşen her bir medya çalışanının birden fazla kişinin yapacağı işi yapar hale gelmesi ile medya yöneticilerinin çoğunun medyada engellilerin istihdamına ilişkin görüşlerinin iş yapamaz miti çerçevesinde şekillenmesinin birleşmesi medyada engelli istihdamını daha da güçleştirmektedir.

Araştırmamız boyunca gözlemlediğimiz ve katılımcıların da belirttiği gibi, medya sektörü içinde haber üretiminde geçmişe oranla masa başında çalışma çok yaygınlaşmıştır. Ancak başka alanlarda da olduğu gibi medya sektöründe de bu tür değişimler, kapitalizmin ve mevcut mesleki pratiklerin/değerlerin yarattığı mitlerde ya da kavrayış biçimlerinde belirgin bir değişikliğe yol açmamaktadır. Kriz dönemlerinde, istihdamın daraldığı dönemlerde ya da bunlardan bağımsız olarak teknolojinin mesleklerde yarattığı dönüşümlerin ortaya çıkardığı yeni koşullarda engelliliğin lehine gelişen bir durum söz konusu olmadığı gibi, dışlanma, erişimsizlik gibi var olan sorunlar daha da belirginleşmekte/yüzeye çıkmaktadır. “Eski” koşullarda gerekli olan hız, sağlamlık, çoklu iş yapabilme becerisi gibi nitelikler engellilikle bağdaşmaz/bağdaştırılmaz iken, “yeni” koşullarda bu defa zaten “normal” olanlara bile iş olanaklarının kısıtlı olduğu, işsizliğin büyüdüğü bir ortamda engellilerin istihdamı hakkında düşünmeye/mesele etmeye yine sıra gelmemektedir. Dolayısıyla, medya sektörü de dâhil, genel olarak çalışma koşulları, iş yapma biçimleri değişse bile işgücü ile ilgili kapitalizmin yarattığı düşünme biçiminin değişmediği ve ortaya çıkan her yeni krizde gözden çıkarılan ya da hesaba katılmayan toplumun en çok dışlanan, en kırılgan gruplarından biri engelliler olmaktadır. İstihdamı, bu şekilde bütüncül olarak kavradığımızda engellilerin eğitimden, istihdamdan, toplumsal yaşamdan dışlanması sonucunda engellilikle ilgili yaygın ve yanlış/eksik/çarpık kanılar medyadaki temsillerde zuhur etmeye devam edecektir.

Engellilik ve medya konusu literatürde yaygın olan medyada engelliliğin temsili başlığından daha geniş bir çerçevede irdelenmeli ve tartışılmalıdır. Medya çalışmaları alanında engellilik konusunu bu türden geniş bağlamda kavrama ve tartışma girişimi, sahanın engelli/engelsiz öznelerinin deneyimlerini esas alarak medyadaki engelli istihdamı konusunun yanı sıra, medya erişilebilirliği; engelli örgütlenmeleri ve medyaları; yeni medyanın engelli hareketine sağladığı olanaklar gibi çok çeşitli başlıklarda sürdürülebilir. Bu çalışmanın bulguları ve yürüttüğü tartışma, medyadaki küçülmeye ve gelişen yeni imkanlara bağlı olarak değişen çalışma koşulları içinde engellilerin konumunun nasıl olacağı sorusuna odaklanan yeni araştırmalara katkı sağlayacaktır.

- 1 Türkiye’de ve Türkçe literatürde engellilik yerine “sakatlık” kavramını kullanan çevrelerin üzerinde durduğu gibi sakatlık ve sakat kavramlarının yeti yitimi olan bireyin hem bedensel durumuna hem de toplumsal koşulların inşa ettiği bir sakatlayıcı çevre anlayışına dayanan ve kavrama yüklenen olumsuz anlamlara rağmen kavramı politik olarak ve meseleyi politikleştirmek adına sahiplenen anlayışa katılıyor ve bu anlamda sakatlık ve sakat kavramlarını benimsiyoruz. Ancak yaptığımız saha araştırmasında özellikle engelli olan katılımcıların engelli kavramını benimsemesi ve istihdam konusundaki mevzuat ve raporların engelli kavramını yaygın kullanımı nedeniyle bu çalışmada engelli ve engellilik kavramlarını kullanmayı tercih ediyoruz. Engelli ve sakat terimlerinin farklı kullanım tercihlerine ilişkin tartışmalar için bakınız. Bezmez ve diğerleri, 2011a, s. 24; Yardımcı, 2017, s. 12; Akbulut ve Taşköprü, 2020; s. 15-22.
- 2 Bu dönemleştirme denemesini Türkiye özelinde değerlendirebilmek için, teknolojik ve kurumsal dönüşümler ile birebir tarihsel örtüşme aramaksızın, yasal düzenlemelerin işaretlediği iki önemli eşiğe değinebiliriz. Türkiye’de engellilerin toplumsal hayatının aile himayesi, hayırseverlik ve muhtaçlık anlayışı ile şekillendiği, engelli bireylerin birkaç alan dışında çalışma hayatına katılmadığı birinci döneme yapılan ilk politik müdahaleler 1970’li yıllara denk düşer (Samav ve Gül, 2021, s. 82-91). Bu on yılda engellilik genel bir kamusal mesele olarak tanınmaya başlanmış ve yasal düzenlemeler ile sınırlı birtakım iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1968-1972 yıllarını kapsayan II. Kalkınma Planı’nda, ilk defa 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerlerine asgari engelli işçi çalıştırma yükümlülüğü getirilmiş ya da III. Kalkınma Planı’na dahil olan 1976 yılında çıkarılan 222 sayılı yasa ile ilk kez engellileri de kapsayan bir gelir desteği düzenlemesi uygulanmıştır. Bu yasal düzenlemelerin uygulamadaki etkisi sınırlı olsa da, dahası düzenlemelerin mantığı himaye çerçevesini bir anlamda sürdürse de, bu müdahaleleri Finkelstein’in çizdiği türden bir tarihsel dönüşümün yasalara yansıyan sonuçları olarak yorumlayabiliriz. İkinci eşik olarak ise Türkiye’de engelliler hakkındaki en kapsamlı yasal çerçeveyi oluşturan 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un yürürlüğe girdiği tarih olan 2005 yılı belirlenebilir. Bu kanunla birlikte engellilik bütüncül bir sosyal politika alanı olarak tespit edilmiş, 2007 yılında Türkiye’nin de taraf olacağı Birleşmiş Milletler Engelli Hakları sözleşmesine göre engellilerin sorunlarını hak temelli bir çerçeveye yerleştirmenin önü açılmış olur. Bu dönemleştirme içinde engelli bireylerin toplumsal hayata dâhil olma hakkı bakımından iyiye giden bir gelişme çizgisi olduğu söylenebilir ancak bu yasal değişimlerin toplumsal dönüşümün mutlak göstergeleri olmadığını, yasaların hayata geçirilmesinde ciddi sorunlar bulunduğunu ve bu farklı dönemlerin içinde yardım ve himaye anlayışının bir süreklilik arz ettiğini de belirtmek gerekir (Bezmez ve diğerleri, 2011b, s. 58).
- 3 Bu bölümde yararlandığımız Barnes ve Mercer’in makalesinde işaret edilen, sınırlılıklar nedeniyle değerlendirme dışında bıraktığımız diğer çalışmalar şöyledir: Bauman, Z. (1998). *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.; Beck, U. (2000). *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.; Castells, M. (1996). ‘The Rise of the Network Society’, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol.1. Oxford: Blackwell; Giddens, A. (1997). *The Third Way*. London: Polity Press.
- 4 Türkiye’de engellilikle kapsamlı güncel veri eksikliği ilgili bir haber için bakınız. Ok, S. (2020, 20 Ağustos). Türkiye’de engelli sayısı neden bilinmiyor?, *Bianet*. Erişim adresi: <https://bianet.org/yazi/turkiye-de-engelli-sayisi-neden-bilinmiyor-229302>.
- 5 Engellilerin istihdamıyla ilgili tabloyu İngiltere, ABD ve Kanada ile genel planda karşılaştırmak için bakınız Schiner, 2011. 1994 ve 1998 tarihli araştırmalardan aktarılan verilere göre İngiltere’de engellilerin yaklaşık üçte ikisi işsizdir, ABD’ de “çalışma yaşına gelmiş” on engelliden üçü iş sahibidir, Kanada’da ise engellilerin yüzde kırkı iş sahibidir (s. 273).
- 6 Hakan Özgül, Güler Polat ve Süleyman Akbulut’un hazırladığı *Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu*’ndan: “İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun (İŞKUR) 2008 yılı verilerine göre; İŞKUR’a başvuran engelliler içerisinde iş bulabilenlerin oranı sadece %18 civarındadır. 4857 sayılı İş Kanunu’na göre 50’den fazla işçi çalıştırılan yerlerde %3 engelli işçi istihdam zorunluluklarının “yaygın olarak” iş yerlerince “her yıl ceza ödemek pahasına” yerine getirilmemesi akla ayrımcılığı getirmektedir. Diğer taraftan engelli işçi istihdamındaki görece artış da yanıltıcı bir tablo ortaya koymaktadır. Zira istihdam edilen engellilerin sigortaları yapılmakta, maaşları ödenmekte ancak engelli bireylerin işe gelmemesi istenmektedir (s. 4-5).
- 7 Dijitalleşme bağlamında gazetecilik emeğinin dönüşümü ve güvencesizleşme üzerine detaylı saha araştırmasına dayanan bir çalışma için bakınız. Uzunoglu, 2018.
- 8 Gazetecilik alanındaki istihdam ve çalışma koşulları ile ilgili sorunların bir değerlendirmesi için bakınız: Şahin ve Coşkun, 2023, s.50-53.

Kaynakça

- Akbulut, S. ve Taşköprü, C. (2021). *Mevzuattan uygulamaya engelli hakları izleme raporu 2020*. Ankara: Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği.
- Akbulut, S., Özgül, H. ve G. Polat. (2012). *Engelli ayrımcılığı araştırması ve engelli ayrımcılığına karşı çözüm önerileri raporu*. M. Varlık (Ed.). Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu. Görme Özürlüler Derneği.
- Atıkaslan, H. O. (2022). İnternet haberlerinde sakatlık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (2), 624-640.
- Barnes, C. ve Mercer, G. (2005). Disability, work, and welfare: Challenging the social exclusion of disabled people. *Work, Employment and Society*, 19(3), 527-545.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (der.) (2011a). Giriş. İçinde *Sakatlık çalışmaları: sosyal bilimlerden bakmak* (s. 17-26) (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011b). Engelli hakları ve kent vatandaşlığı: İstanbul özelinde engelli kişilerin yaşamlarını şekillendiren aktörler ve dinamikler. İstanbul: TÜBİTAK Proje No: 109K074.
- BM Engelli Hakları Komitesi (2019, 9 Nisan). Nihai Gözlem Raporu. Erişim adresi: https://www.tohad.org/tohad/wpcontent/uploads/2019/05/bmehs_nihai_gozlem_raporu_2019.pdf.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon üzerine* (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Castel, R. (2017) *Ücretli çalışmanın tarihçesi: sosyal sorunun dönüşümü*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dinu, R. H. ve Bengtsson, S. (2023). Introduction: disability and labour in modern societies. İçinde R. H. Dinu & S. Bengtsson (Ed.) *Disability and labour in the twentieth century: historical and comparative perspectives* (s.1-15). New York: Routledge.
- Ellis, K. (2016). *Disability media work: Opportunities and obstacles*. Springer.
- Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2023). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni Nisan 2023. Erişim adresi: https://www.aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf.
- Erhart, I. (2012). Engelli sporcu bedenler ve medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 16, 80-88.
- Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and disability*. Geneva: World Rehabilitation Fund.
- Gorz, A. (2001). *Yaşadığımız sefalet: kurtuluş çareleri* (N. Tural, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi aklın eleştirisi: çalışmanın dönüşümlerini anlam arayışı* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökbay, İ. Z., Ergen, A. ve Özdemir, N. (2011). Engelli bireylerin istihdamına yönelik bir vaka çalışması: “Engelsiz eğitim”, *Öneri*, 9 (36), 1-8.
- Graeber, D. (2021). *Tırışkadan işler* (B. Esen, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Gül, İ. I. (2015). Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi. İçinde K. Çayır, M. Soran & M. Ergun (Der.), *Engellilik ve ayrımcılık – Eğitimciler için temel metinler* (s.31-45). İstanbul: Karekök Yayınları.

- Oliver, M. (2011). Sakatlık ve kapitalizmin yükselişi. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Ed.), *Sakatlık çalışmaları: sosyal bilimlerden bakmak* (s. 209-225) (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: from theory to practice*. New York: Macmillan Education.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Rifkin, J. (1996). *The end of work: the decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*. New York: Putnam Book.
- Sabancı Üniversitesi. (2013). *Engelsiz Türkiye için: Yolun neresindeyiz? Mevcut durum ve öneriler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Samav, F. D. ve Sallan Gül, S. (2021). *Sakatlığın değişen yüzü ve engellilik sosyolojisi: Normalleştirme, sağlıklaştırma ve evde bakımın kadınlarması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Schriner, K. (2011). Sakatlık çalışmaları perspektifinden sakat istihdamı sorunları ve politikaları: bir uluslararası yaklaşım. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Ed.), *Sakatlık çalışmaları: sosyal bilimlerden bakmak* (s.269-298) (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Ed.), *Sakatlık çalışmaları: sosyal bilimlerden bakmak* (s.51-63) (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, Ü. ve Coşkun, İ. (2023). *Türkiye Gazeteciler Sendikası 2022-2023 basın özgürlüğü raporu*. İstanbul: TGS Akademi.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: kilit fikirler, meseleler ve düşünürler. İçinde D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Ed.), *Sakatlık çalışmaları: sosyal bilimlerden bakmak* (s.31-51) (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- UPIAS (1976). Fundamental principles of disability. Londra: Union of Physically Impaired Against Segregation.
- Uzunoğlu, S. (2018). Gazeteci emeğinin dönüşümü ve güvencesizleşme: Türkiyeli dijital haber odalarının serbest muhabirleri üzerine bir çalışma. *Moment Dergi*, 5(2), 195-218.
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın tarihsel inşası. İçinde K. Çayır, M. Soran, M. Ergun (Ed.), *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler* (s.7-19). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Yavalar, D. E. (2020). Yazılı basında engellilerin temsili: Hürriyet, Milliyet, Sabah gazetesi örneği. *Kurgu*, 28(1), 305-323.
- Yılmaz, E. (2018). Sosyal model nasıl doğdu. *Eeeh Dergi*, 48. Erişim adresi: https://eeeh.engelsizerisim.com/yazi/59/sosyal_model_nasil_dogdu.